

ՀՏԴ 94(479.234)

Պատմություն

Նունե ՄԱՐՈՒՄՅԱՆ

պ.գ.թ., դոցենտ, ԱրՊՀ

Էլեոնորա ԶԱՔԱՐՅԱՆ

Արցախի գիտական կենտրոն

**ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ
ԲԱՆԱԿՑԱՅԻՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԸ ԵԱՀԽ-ին
ԱՆԴԱՄԱԿՑԵԼՈՒ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆՈՒՄ ԵՎ
ԱՐԲԵՋԱՆԻ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ**

Հոդվածում փորձ է կատարվում կարևորելու այն հանգամանքը, որ հակամարտությունների հիմնախնդիրները մշտապես գտնվել և գտնվում են միջազգային հանրության ուշադրության կենտրոնում, և աստիճանաբար ուժեղանում են աշխարհի մեծ ու փոքր պետությունների միջամտությունը տարածաշրջանային հակամարտությունների կարգավորման գործընթացներին: Ընդգծվում է, որ հակամարտությունների թատերաբեմ դարձած նախկին խորհրդային հանրապետությունները, ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո, ներառվեցին եվրոպական անվտանգության շրջանակների մեջ:

Հատկապես ուշադրություն է դարձվում Լեռնային Ղարաբաղում և հարակից հայաբնակ տարածքներում ադրբեջանական իշխանությունների վարած քաղաքականության արդյունքում հասունացած հակամարտությանը, որն ուղեկցվեց լայնածավալ պատերազմով: Արդյունքում դարաբաղյան հիմնախնդիրը դարձավ Մեծ տերությունների արտաքին քաղաքականության առանցքային խնդիրներից մեկը: 1992թ. հունվարի 30-ին Հայաստանի Հանրապետությունը և Ադրբեջանը դարձան ԵԱՀԽ-ի անդամներ և ԵԱՀԽ գործող նախագահին խնդրեցին պատվիրակություն ուղարկել տարածաշրջան՝ Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի լուծման ուղիներն ուսումնասիրելու նպատակով: Եվ՝ Հայաստանը և՛ Ադրբեջանը հայտնեցին իրենց համաձայնությունը, որպեսզի հենց ԵԱՀԽ-ն՝ որպես Հելսինկյան գործընթացի քաղաքական իրավահաջորդ, ստանձնի անկողմնակալ միջնորդի դերը:

Հոդվածում ընդգծվում է, որ Ադրբեջանը ոչ մի անգամ չանսաց միջազգային հանրության, մասնավորապես Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությանն առնչվող ՄԱԿ-ի ԱԽ բանաձևերում ամրագրված կոչերին՝ դադարեցնել ռազմական գործողությունները և վարել խաղաղ բանակցություններ:

Միջազգային հանրության անունից ղարաբաղյան

հակամարտության կարգավորմամբ լիազորված էր գրադվել ԵԱՀԽ-ն, որի գործունեությունը ընդունված է կապել Մինսկի խմբի գործունեության հետ: Հակամարտության լուծման ուղիների որոնման նպատակով միջազգային հանրության ներգրավմանը Ադրբեյջանը հենց սկզբից բացասաբար արձագանքեց:

Պարզաբանվում է, որ Մինսկի խմբի շրջանակներում քննարկումների ընթացքում առանցքային հարցերից էին մնում Լեռնային Ղարաբաղի ներկայացուցիչների կարգավիճակն ու մասնակցության ձևաչափը: Սակայն նշվում է, որ ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ Մինսկի գործընթացը հենց սկզբից ձեռք բերեց որոշ առանձնահատկություններ, որոնք զգալի բացասական ազդեցություն ունեցան ամբողջ գործընթացի վրա, և ղարաբաղյան հիմնախնդիրը ոչ մի ձևաչափով լուծում չստացավ:

Բանալի բաներ: Ղարաբաղյան հակամարտություն, էթնիկ զտումների քաղաքականություն, ԵԱՀԽ, Ավագ պաշտոնյաների կոմիտե, Հելսինկիի Եզրափակիչ ակտ, քաղաքական իրավահաջորդ, անկողմնակալ միջնորդ, լիազորված անձ, մարդու իրավունքների պաշտպանություն, առանձնահատկություն, զինադադար:

Н.Сарумян, Э.Захарян

**ПЕРЕГОВОРНЫЙ ПРОЦЕСС УРЕГУЛИРОВАНИЯ
КАРАБАХСКОГО КОНФЛИКТА В ПЕРИОД СТАНОВЛЕНИЯ
ЧЛЕНОМ СБСЕ И ПОЗИЦИЯ АЗЕРБАЙДЖАНА**

В статье делается попытка подчеркнуть тот факт, что конфликтные проблемы всегда присутствуют и находятся в центре внимания международного сообщества и постепенно наращивают вмешательство крупных и малых государств по всему миру в процессе урегулирования региональных конфликтов.

Подчеркивается, что бывшие советские республики, ставшие ареной конфликтов, после распада СССР, были включены в рамки европейской безопасности.

Особое внимание уделяется конфликту, возникшему в результате политики, проводимой азербайджанскими властями в Нагорном Карабахе и прилегающих к нему населенных армянами районах. которая сопровождалась масштабной войной. В результате карабахский конфликт стал одним из ключевых вопросов внешней политики великих держав.

1992 30 января 2008 года Республика Армения и Азербайджан стали членами СБСЕ и попросили действующего президента СБСЕ направить делегацию в регион для изучения путей урегулирования нагорно-карабахского конфликта.

И Армения, и Азербайджан выразили согласие с тем, что СБСЕ, как политический преемник Хельсинкского процесса, возьмет на себя роль беспристрастного посредника.

В статье подчеркивается, что Азербайджан никогда не отвечал на

призывы международного сообщества, в частности резолюции Совета Безопасности ООН по нагорно-карабахскому конфликту, прекратить военные действия и вести мирные переговоры.

От имени международного сообщества урегулированию карабахского конфликта был уполномочен практиковать СБСЕ, чья деятельность принята связать с деятельностью Минской группы. С самого начала Азербайджан негативно отреагировал на вовлечение международного сообщества в поиск путей разрешения конфликта.

Выясняется, что в ходе дискуссий в рамках Минской группы статус и формат участия представителей Нагорного Карабаха оставался одним из ключевых вопросов.

Тем не менее, отмечается, что исследования показывают, что Минский процесс с самого начала приобрел некоторые особенности, которые оказали значительное негативное влияние на весь процесс, и что карабахская проблема не была решена ни в каком формате.

Ключевые слова: Карабахский конфликт, политика этнической чистки, Комитет старших должностных лиц, СБСЕ, Хельсинкский заключительный акт, политический преемник, беспристрастный посредник, уполномоченное лицо, защита прав человека, особенность, прекращение огня.

N. Sarumyan, E.Zakharyan

NEGOTIATION PROCESS FOR SETTLEMENT OF THE KARABAKH CONFLICT DURING BECOMING THE OSCE MEMBER AND POSITION

Conflicts have always attracted the attention of international community, regional conflict regulation has increasingly been mediated by all states. Following the collapse of the USSR, conflicts in former Soviet states were integrated into Europ's area of security.

Conflict in Nagorno Karabakh and adjacent Armenian-populated territories was instigated by Azeri authorities. It developed and resulted in a large-scale war. Eventually Karabakh conflict became a key issues of the foreign policy of the Powers. On January 30, 1992 Armenia and Azerbaijan became participating states to OSCE and the acting OSCE Chairman was asked to send a delegation to the region to determine methods of conflict resolution. Both Armenia and Azerbaijan expressed agreement to impartial mediation of OSCE as the legal successor of Helsinki group.

The article points out that Azerbaijan has never complied with calls of the UN and the Security Council stated in Karabakh conflict settlement formulas on termination of military actions and conduct of peaceful negotiations.

International community assigned Karabakh conflict settlement to OSCE, that is admittedly connected with the activity of Minsk group. The search for ways of conflict resolution by international community was negatively reacted to by Azerbaijan.

One of the key issues of Minsk group discussions is the status of NK representatives and the format of their participation. The studies reveal that some ways of operation acquired by Minsk process from the very start had negative impact on the whole process. None of the formats brought about settlement of Karabakh conflict.

Keywords: Karabakh conflict, ethnic cleansing policy, Committee of Senior Officials, CSCE, Helsinki Final Act, political successor, impartial mediator, authorized person, protection of human rights, feature, ceasefire.

Արդի ժամանակաշրջանում աշխարհում ընթացող քաղաքական գործընթացները ցույց են տալիս, որ հակամարտությունների հիմնախնդիրները մշտապես գտնվել և գտնվելու են միջազգային հանրության ուշադրության կենտրոնում, և աստիճանաբար ուժեղանալու է աշխարհի մեծ ու փոքր պետությունների միջամտությունը տարածաշրջանային հակամարտությունների կարգավորման գործընթացներին: Հակամարտությունները, հանդիսանալով միջպետական հարաբերությունների որոշակի ձև, այսօր դարձել են գիտնականների մշտական ուսումնասիրության առարկա: Հակամարտությունների խաղաղ, ոչ բռնի կարգավորման համար գոյություն ունի գիտական հետազոտությունների երկու հիմնական ոլորտ՝ իրավական և քաղաքական: Առաջին ոլորտը ուսումնասիրում է այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են՝ «զինված հակամարտության իրավական հետևանքները, քաղաքացիական բնակչության իրավունքների պաշտպանությունը, զինված հակամարտող կողմերի իրավական դրությունը, զինված հակամարտության ավարտման ժամանակի կարգավորումը և այլն: Երկրորդ ոլորտը, լինելով քաղաքական, գիտական շրջանականերում կողմնորոշված է դեպի փոխադարձ ըմբռնման ընդունելի համաձայնություն գտնելու հետազոտումը, կողմերի միջև քաղաքական ուղիով՝ բանակցությունների և միջնորդական առաքելությունների միջոցով հակամարտությունների քաղաքական կարգավորումը:»¹

Հակամարտությունների կարգավորման երկու՝ և՛ քաղաքական, և՛ իրավական ձևերն էլ չեն բացառվում, երկուսն էլ իրար լրացնում են, «երբեմն նույնիսկ համալրում են իրար: Մասնավորապես, հակամարտության քաղաքական կարգավորման ուղին պետք է ավարտվի իրավական հիմք ունեցող փաստաթղթի մշակմամբ և ստորագրմամբ: Անհրաժեշտ է նաև ընդգծել, որ գոյություն չունի հակամարտության կարգավորման որևէ միասնական, կատարյալ միջոց: Լինելով ծայրահեղ բարդ երևույթ՝ հակամարտությունները պահանջում են խաղաղ կարգավորման համակարգված, համապարփակ մոտեցում:»²

Հակամարտությունների թատերաբեմ դարձած նախկին խորհրդային հանրապետությունները ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո ներառվեցին եվրոպական անվտանգության շրջանակների մեջ:

Լեռնային Ղարաբաղում և հարակից հայաբնակ տարածքներում ադրբեջանական իշխանությունների վարած էթնիկ զտումների քաղաքականությունը վերաճեց Լեռնային Ղարաբաղի դեմ Ադրբեջանի կողմից բացահայտ ագրեսիայի և լայնածավալ ռազմական

¹ *Лебедева М.М., Политическое урегулирование конфликтов: Подходы, решения, технологии. Москва, 1999, стр.6, 271 с.*

² *Տե՛ս. տե՛ս, էջ.7.*

գործողությունների, ինչը հանգեցրեց տասնյակ հազարավոր զոհերի և զգալի նյութական կորուստների:

Անհերքելի է այն փաստը, որ ԽՍՀՄ իշխանությունները ի վիճակի չեղան լուծել դարաբաղյան հիմնախնդիրը, ինչը հետագայում պատճառ հանդիսացավ հակամարտության և լայնածավալ պատերազմի: Արդյունքում դարաբաղյան հիմնախնդիրը դարձավ Մեծ տերությունների արտաքին քաղաքականության առանցքային խնդիրներից մեկը:

Աշխարհաքաղաքական տարբեր բևեռներ և երկրներ, ստանձնելով միջնորդի դերը, ինչպես Հայկական հարցի ծագման ժամանակներից սկսած, այս անգամ էլ առաջին հերթին հետապնդում են իրենց շահերը՝ ումանք իրենց երբեմնի ազդեցությունը վերականգնելու, մյուսներն էլ տարածաշրջանում քաղաքականապես և տնտեսապես հաստատվելու նպատակով: Բնականաբար այս ամենը ոչ միայն չնպաստեց հիմնախնդրի կարգավորմանը, այլև ունեցավ բացասական մի շարք հետևանքներ¹:

Դիմակայության վերակենդանացման հենց սկզբից դարաբաղյան հակամարտությունը դարձավ, առաջին հերթին, քաղաքական հակամարտություն: Դրա էությունն այն էր, որ «միութենական հանրապետության պետական աստեղծ ազգերից մեկը, որը տվյալ հանրապետության շրջանակներում օժտված էր ազգային-վարչական ինքնավարությամբ, ցանկացավ դուրս գալ հանրապետության կազմից և հարել մեկ այլ միութենական հանրապետության՝ Հայկական ԽՍՀ-ին»:²

Ադրբեջանը ոչ մի անգամ չանսաց միջազգային հանրության, մասնավորապես Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությանն առնչվող ՄԱԿ-ի ԱԽ բանաձևերում ամրագրված կոչերին՝ դադարեցնել ռազմական գործողությունները և վարել խաղաղ բանակցություններ:

Ինչպես հայտնի է, ներկա պայմաններում միջազգային հանրության առջև կանգնած հիմնական և ամենասուր հիմնախնդիրներից մեկն աշխարհի տարբեր տարածաշրջաններում կայունության ու անվտանգության ապահովումն է, ինչը, «ըստ էության, ենթադրում է հակամարտությունների քաղաքական լուծում, և ոչ թե՛ «սառեցում»»³:

Միջազգային հանրության անունից դարաբաղյան հակամարտության կարգավորմամբ լիազորված էր զբաղվել ԵԱՀԽ-ն⁴(Եվրոպայի անվտանգության ու համագործակցության խորհրդակցություն, այսուհետ՝

¹ Տե՛ս **Բալայան Տ.**, *Ղարաբաղյան հիմնահարցը և միջազգային դիվանագիտությունը 1991-1994թթ.*, Երևան, 2004, էջ 7:

² Տե՛ս **Манасян А.**, *Карабахский конфликт: Ключевые понятия и хроника*, Ереван, 2005, стр.19:

³ Տե՛ս **Բալայան Տ.**, *Ղարաբաղյան հիմնահարցը և միջազգային դիվանագիտությունը 1991-1994թթ.*, Երևան, 2004, էջ 9:

⁴ ԵԱՀԽ-ն հիմնադրվել է 1975թ., նստավայրը՝ Վիեննա: Զբաղվում է եվրոպական առանձին տարածաշրջաններում հակամարտությունների կանխատեսման, կանխարգելման, իրադրության կարգավորման ու առողջացման հարցերով: Տե՛ս *Ղարաբաղյան ազատագրական պատերազմ 1988-1994, ՀՀ հանրագիտարան*, Երևան, 2004, էջ 188:

ԵԱՀԽ): ԵԱՀԽ-ի գործունեությունը ընդունված է կապել Մինսկի խմբի՝ գործունեության հետ:

1991թ. դեկտեմբերի 31-ին Հայաստանի Հանրապետության արտգործնախարարը ԵԱՀԽ-ին (1995թ.-ից՝ Կազմակերպություն) անդամակցելու դիմում ուղղեց կազմակերպության նախագահող, Գերմանիայի արտգործնախարար Գենշերին²: Հունվարի 8-9-ին տեղի ունեցած ԵԱՀԽ-ի Ավագ պաշտոնյաների ժողովի ընթացքում քննարկվեցին խորհուրդ հրավիրելու մանրամասները և նախկին ԽՍՀՄ տաս հանրապետությունների դիմումները³:

Ինչպես հայտնի է, ԵԱՀԿ-ն անվտանգության հարցերով զբաղվող աշխարհի ամենախոշոր տարածաշրջանային կազմակերպությունն է, որին անդամակցում են Եվրոպայի, Կենտրոնական Ասիայի և Հյուսիսային Ամերիկայի 56 պետություններ: Կազմակերպության գործունեությունն ընթանում է 3 ուղղություններով՝ ռազմաքաղաքական, տնտեսական/

¹ Ղարաբաղյան հակամարտության քաղաքական կարգավորման բանակցություններ վարող Մինսկի համաժողովի անդամ երկրների մարմին: Սկսել է գործել 1992 թ. ամառվանից: Խմբի անդամներ են՝ ԱՀ, ՀՀ, Բելոռուսը, Գերմանիան, Իտալիան, Ռուսաստանը, ԱՄՆ-ն, Թուրքիան, Ֆրանսիան, Չեխովակիան, Շվեդիան և ԼՂՀ ներկայացուցիչները: Տե՛ս ՂԱՊ, էջ 490:

² Տե՛ս Հայոց պատմության հարցեր, Գիտական հոդվածների ժողովածու, թիվ 3, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., Երևան, 2002, էջ 230:

³ Տե՛ս Հունվարի 27-ին ժամանելով Պրագա՝ ՀՀ պատվիրակությունը տեղեկանում է, որ Թուրքիան սպառնում է վետո կիրառել ընդդեմ Հայաստանի անդամակցության: Համաձայն ԵԱՀԽ կանոնադրության՝ կազմակերպության անդամ հանդիսացող պետությանը իրավունք է վերապահվում մերժել այս կամ այն պետության անդամակցումը կազմակերպությանը, և Թուրքիան՝ որպես անդամ-պետություն, սպառնում էր կիրառել այն Հայաստանի պարագայում: Թուրքիան Հայաստանից պահանջում էր, նախ հաստատել սահմանների անձեռնմխելիությունը և վավերացնել Կարսի ու Մոսկվայի պայմանագրերը, երկրորդ՝ չհովանավորել ահաբեկչությունը և օգնություն չցուցաբերել այնպիսի կազմակերպությունների, որոնք պայքարում են տարածքային պահանջների համար, երրորդ՝ Հայաստանը պետք է ընդուներ իրավական ակտեր, որոնցով կբացառվեր ռասայական, կրոնական, էթնիկական թշնամանքը ինչպես Հայաստանի, այնպես էլ ԵԱՀԽ մյուս պետությունների նկատմամբ: Թուրքական պատվիրակությունը պահանջում էր ներկայացնել զրավոր փաստաթուղթ: Վեճի հարթման գործում միջնորդի դերը ստանձնեց Միացյալ Նահանգների պատվիրակությունը, քանի որ հակառակ դեպքում առաջ էր կգար մնացած ինը նորանկախ պետությունների անդամակցության հարցը: Հայկական պատվիրակությունը հրաժարվեց ընդունել այդ պահանջները: Մատնանշվեց 1991թ. հոկտեմբերին Լ. Տեր-Պետրոսյանի արած հայտարարությունն այն մասին, որ Հայաստանը ցանկանում է բարելավել հարաբերությունները Թուրքիայի հետ առանց որևէ նախապայմանի, ինչպես նաև նշվեց, որ Հայաստանի և Թուրքիայի միջև, իրոք, կան հարթվելիք հարցեր, և հայկական պատվիրակությունը պատրաստ է քննարկելու թուրքական կողմի բարձրացրած հարցերը ԵԱՀԽ-ի սկզբունքներին համաձայն, երկկողմանի բանակցությունների ընթացքում: Եվ եթե Թուրքիան ցանկանում է էքսկուրս կատարել դեպի 1921թ. Կարսի և Մոսկվայի պայմանագրերը, ապա նա պետք է նաև պատրաստ լինի շոշափել 1915թ. խնդիրները: Թուրքիան, հանդիպելով այսպիսի դիրքորոշման, հրաժարվեց իր պահանջից, և Հայաստանը դարձավ ԵԱՀԽ-ի անդամ: Տե՛ս Ազգ, Երևան, 1992. փետրվար 12:

բնապահպանական և հումանիտար, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի իր հիմնախնդիրների «գամբյուղը»: ԵԱՀԿ մոտեցումը անվտանգության և կայունության ապահովման խնդիրներին բազմակողմանի է և համընդգրկուն: ԵԱՀԿ տեսանկյունից մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների հարգումն ու պաշտպանությունը, ինչպես նաև տնտեսության ու շրջակա միջավայրի պաշտպանության բնագավառներում համագործակցությունը նույնքան կարևոր են անվտանգության, խաղաղության և կայունության հաստատման համար, որքան ռազմաքաղաքական խնդիրների լուծումը¹:

1992թ. հունվարի 30-ին Հայաստանի Հանրապետությունը և Ադրբեջանը դարձան ԵԱՀԿ-ի անդամներ և ԵԱՀԿ գործող նախագահին խնդրեցին պատվիրակություն ուղարկել տարածաշրջան՝ Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի լուծման ուղիներն ուսումնասիրելու նպատակով: Եվ՝ Հայաստանը, և՛ Ադրբեջանը հայտնեցին իրենց համաձայնությունը, որ հենց ԵԱՀԿ-ն՝ որպես Հելսինկյան գործընթացի² քաղաքական իրավահաջորդ, ստանձնի անկողմնակալ միջնորդի դերը:³

ԵԱՀԿ-ն Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորմանն է միացել կազմակերպությանը՝ Հայաստանի և Ադրբեջանի անդամակցությունից (Պրահա, 1992 թ. հունվարի 30) անմիջապես հետո⁴: ԵԱՀԿ-ի օպերատիվ ղեկավարման մարմին Ավագ պաշտոնյաների կոմիտեն 1992թ. փետրվարի 28-ին ծանոթացավ «Լեռնային Ղարաբաղի

¹ *Տե՛ս Հարությունյան Ա., Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպությունը /Պատմությունը, գործունեությունը և հեռանկարները / Եր., Անտարես, 2006, էջ 23:*

² *Տե՛ս Եվրոպայում անվտանգության համագործակցության խորհուրդը (հետագայում՝ ԵԱՀԿ-ն) հիմնադրվել է 70-ականների սկզբին՝ «սառը պատերազմի» տարիներին Արևմտաեվրոպայի եւ Արևելքի միջև քաղաքական երկխոսության հաստատման նպատակով: ԵԱՀԿ առաջին նիստը գումարվել է 1973թ. հուլիսի 3-ին Հելսինկիում: Դրան հաջորդող երկու տարիների աշխատանքի արդյունքում 1975թ. օգոստոսի 1-ին Հելսինկիում ԵԱՀԿ 35 պետությունների ներկայացուցիչների՝ կողմից ստորագրվել է «Հելսինկիի եզրափակիչ ակտ»՝ հիմնարար փաստաթուղթը: Տե՛ս Հարությունյան Ա., Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպությունը /Պատմությունը, գործունեությունը և հեռանկարները /, Եր., Անտարես, 2006, էջ 23-24:*

³ *Տե՛ս Ղարաբաղյան հակամարտության արտաքին քաղաքական ասպեկտները , Երևան 2009, էջ 209:*

⁴ *Տե՛ս Մինչև 1990թ. ԵԱՀԿ-ն գործում էր իբրև հանդիպումների և համաժողովների շարք, որոնց ընթացքում ընդլայնվում էր մասնակից պետությունների հանձնառությունների շրջանակը և վերահսկվում դրանց իրագործումը: 1990թ. նոյեմբերին Փարիզում կայացած գազաթաժողովը նոր ուղղություն հաղորդեց ԵԱՀԿ աշխատանքներին: Գազաթաժողովին ընդունված Նոր Եվրոպայի համար կանոնադրության մեջ կոչ էր արվում ԵԱՀԿ-ին իր ուրույն դերակատարումն ունենալ Եվրոպայում տեղի ունեցող պատմական փոփոխություններում, դիմակայել նոր հետսառըպատերազմյան մարտահրավերներին: Փարիզի գազաթաժողովով սկսվեց ԵԱՀԿ վերափոխման, ինստիտուցիոնալիզացման գործընթացը: 1994թ. Բուդապեշտի գազաթնաժողովի որոշմամբ ԵԱՀԿ-ն վերանվանվեց ԵԱՀԿ-ի: Տե՛ս՝ <http://osce.mfa.am/hy/overview-OSCE/>*

իրադրության կապակցությամբ միջանկյալ գեկույցին»¹ և խրախուսեց ներգրավված կողմերին անհապաղ զինադադար հայտարարել Լեռնային Ղարաբաղի շրջանում, որի բնակչությունը մարդու բոլոր իրավունքներից օգտվելու իր կամքն է արտահայտում, ներառյալ Հելսինկիի եզրափակիչ ակտում ամրագրված իրավունքները:

Պետք է ընդգծել, որ Հելսինկյան գործընթացի հիմքում ընկած այդ փաստաթղթում ներառված էին այն կարևորագույն պարտավորությունները, որոնք մասնակից պետությունները ստանձնել էին ռազմաքաղաքական, տնտեսական, բնապահպանական և հումանիտար ոլորտներում:

Փաստաթղթում տեղ էին գտել նաև այն 10 հիմնարար սկզբունքները, որոնք կոչված էին կարգավորվելու ինչպես պետությունների, այնպես էլ պետությունների և իրենց քաղաքացիների միջև հարաբերությունները²...

Ինչպես նաև ընդգծում է, որ ԵԱՀԽ-ի կողմից լիազորված անձանց շրջանում գտնվելու փաստը կօժանդակի գործուն զինադադարի հաստատմանը, և դիմում է շահագրգիռ կողմերին՝ նրանց անվտանգությունն ապահովելու ուղղությամբ անհրաժեշտ քայլեր ձեռնարկելու խնդրանքով³:

Հակամարտության լուծման ուղիների որոնման նպատակով միջազգային հանրության ներգրավմանը Ադրբեյջանը հենց սկզբից բացասաբար արձագանքեց, քանզի ղարաբաղյան հիմնախնդիրը համարում էր Ադրբեյջանի ներքին գործ՝ պնդելով, թե Ադրբեյջանն ինքը, պետք է լուծի այդ հարցը⁴:

Հիմնախնդրի լուծումը Ադրբեյջանը պատկերացնում էր այնպես, ինչպես երիտթուրքերը 20-րդ դարի սկզբին, երբ փորձում էին իրագործել Հայկական հարցի լուծումը՝ բնակչության բռնի տեղահանման և ցեղասպանության միջոցով: Այլ էր ՀՀ դեկլարության դիրքորոշումը, որը հիմնախնդրի միջազգայնացումը դիտում էր որպես նրա լուծման պարտադիր նախապայման՝ շեշտը դնելով մարդու իրավունքների պաշտպանության և ազգերի ազատ ինքնորոշման սկզբունքի վրա: Ղարաբաղյան հակամարտության մեջ ներգրավված կողմերի դիրքորոշումների իրարամերժության պայմաններում ԵԱՀԽ-ն առանց հապաղելու, օգտագործեց առաջին իսկ հնարավորությունը և հանձն առավ

¹ Տե՛ս **Հակոբյան Թ.**, *Կանաչ ու սև. Արցախյան օրագիր*, Երևան-Ստեփանակերտ, 2008, էջ 495:

² Տե՛ս **Հարությունյան Ա.**, *Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպությունը /Պատմությունը, գործունեությունը և հեռանկարները /*, Եր., Անտարես, 2006, էջ 23-24:

³ Տե՛ս **Հակոբյան Թ.**, *Կանաչ ու սև. Արցախյան օրագիր*, Երևան-Ստեփանակերտ, 2008, էջ 496:

⁴ Տե՛ս **Բալայան Տ.**, *Ղարաբաղյան հիմնահարցը և միջազգային դիվանագիտությունը 1991-1994թթ.*, Երևան, 2004, էջ 53:

հիմնախնդրի լուծման նախաձեռնությունը: 1992թ. փետրվարի 12-ից-18-ը ԵԱՀԽ գործող նախագահի¹ հանձնարարությամբ այդ կազմակերպության պատվիրակությունն այցելեց ՀՀ, ԱՀ և ԼՂՀ, որից հետո բավականին օրյեկտիվ զեկույց ներկայացրեց տարածաշրջանում ստեղծված իրավիճակի, նրա զարգացման, հակամարտության նկատմամբ տարածաշրջանային երկրների դիրքորոշման մասին:

Որպես հետագայում հակամարտության կարգավորման գործընթացում օգտագործվելիք տարրեր՝ բերվում էին Ժելեզնովոդսկի կոմյունիկեի դրույթները, որոնք օրյեկտիվորեն թելադրված էին ինչպես Լեռնային Ղարաբաղում, այնպես էլ Հայաստանում և Ադրբեջանում փոփոխված տարբերակով (նկատի պետք է ունենալ 1991թ. օգոստոսին Մոսկվայում ուժային կառույցների մի խումբ ղեկավարների իրականացրած անհաջող հեղաշրջման փորձը):² Դրանով Ռուսաստանի նախագահ Բ. Ելցինը նպատակ ուներ ի ցույց դնել աշխարհին, որ ԽՍՀՄ լուծարման դեպքում, Ռուսաստանն իրեն իրավասություն է վերապահելու հանդես գալ որպես հակամարտության կարգավորման հիմնական դերակատար:³

Մեծ տեղ էր հատկացված հակամարտության գոտում ընթացող գործընթացներին և դրանց ազդեցությանը հակամարտության վրա: Զեկուցագիրը կազմված էր անաչառ ձևով և արտահայտում էր իրերի փաստական դրությունը տարածաշրջանում: Պատվիրակության անդամների ճշմարտություն գտնելու ձգտման մասին վկայում է այն փաստը, որ փետրվարի 13-ին՝ տարածաշրջան մեկնելուց առաջ, նրանք Մոսկվայում հանդիպում ունեցան հակամարտությունը լուսաբանող մի խումբ լրագրողների հետ:⁴

Զեկուցագրից պարզ էր դառնում, որ ՀՀ իշխանությունները հրաժարվել են Լեռնային Ղարաբաղը Հայաստանի Հանրապետությանը միացնելու գաղափարից, սակայն որպես երրորդ շահագրգռված կողմ՝ համաձայն են հարցի այնպիսի լուծմանը, որը կապահովի Լեռնային Ղարաբաղում մարդու իրավունքների պաշտպանությունը և մարդկանց անվտանգությունը՝ անկախ նրանց ազգային պատկանելությունից: Զեկուցագրի պահանջները հիմնականում կրկնում են Ժելեզնովոդսկի կոմյունիկեի դրույթները: Զեկուցագիրը ներկայացվեց փետրվարի 28-ին Պրահայում տեղի ունեցած ԵԱՀԽ Ավագ պաշտոնյաների կոմիտեի (ԱՊԿ) հանդիպմանը⁵, որտեղ մասնակիցները, զեկուցագրի դրույթներին

¹ *Տե՛ս Թորքուոֆ Ա. Բ. Современные международные отношения и мировая политика, М., 2004, էջ 527-530:*

² *Տե՛ս Յոլյան Շ., Нагорный Карабах: Проблема и конфликт, Москва, 2001, стр. 125:*

³ *Տե՛ս Փաշայան Հ., Քաղաքական փաստարկները Ղարաբաղյան հիմնախնդրի փաստաթղթերում և կարգավորման գործընթացում, Ստեփանակերտ, 2016, էջ 109:*

⁴ *Տե՛ս Քալայան Տ., Ղարաբաղյան հիմնահարցը..., էջ 55:*

⁵ *Տե՛ս Յոլյան Շ., стр. 200:*

համապատասխան, կոչ արեցին ԵԱՀԽ անդամներին, ինչպես նաև Իրանին և արաբական երկրներին զերծ մնալ հակամարտող կողմերին զենքի մատակարարումից: Հակամարտող կողմերից պահանջվում էր հարգել հարևանների տարածքային ամբողջականությունը:

ԱՊԿ-ի նույն նիստում ընդունվեց առաջին որոշումը Լեռնային Ղարաբաղի վերաբերյալ, որն իրենից ներկայացնում էր հակամարտության լուծմանն ուղղված քայլերի ամբողջություն: Կայացրած որոշումները սակայն ոչ միայն մնացին թղթի վրա, այլև անմիջապես սկսեցին խախտվել:¹

ԵԱՀԽ-ի շրջանակներում Ղարաբաղյան հիմնախնդրի հետագա քննարկումները հիմնականում համահունչ էին ԵԱՀԽ-ի պատվիրակության զեկույցի դրույթներին և սկզբունքներին, սակայն իրավիճակը հակամարտության գոտում օրեցօր փոփոխվում էր, և այս հանգամանքն անկասկած բացասաբար էր անդրադառնում ԵԱՀԽ-ի խաղաղարար գործունեության վրա, որը կարծես թե ժամանակից հետ էր ընկնում: 1992թ. մարտի 13-ից 14-ը Հելսինկիում կայացավ ԵԱՀԽ ԱՊԿ-ի 8-րդ հերթական հանդիպումը, որի արդյունքում 10 կետից բաղկացած որոշում² ընդունվեց Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության վերաբերյալ: Ընդունված որոշումը հիմնականում կրկնում էր նախորդ որոշման դրույթները, ինչն արդեն ցուցադրում էր նախորդ որոշման արդյունավետությունը:

Որոշման մեջ ընդգծված էր, որ Ղարաբաղյան հիմնախնդրի լուծումը ԵԱՀԽ-ից պահանջում է ավելի արդյունավետ ջանքեր գործադրել: Որոշման կետերից մեկում նախատեսվում էր Հելսինկիում մարտի 24-ին³ նախարարների խորհրդի արտակարգ հանդիպում անցկացնել, որի նպատակն էր քննարկել Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորմանն ուղիները և դրանցում ԵԱՀԽ-ի դերակատարությունը, որն ավելի իրատեսական էր, քան անհապաղ զինադադարի հաստատման մասին կետը:

Մարտի 14-ի որոշման ԵԱՀԽ-ի նոր պատվիրակության, ինչպես նաև հետագայում ԵԱՀԽ գործող նախագահի այցերին ու մարտի 24-ի նախարարների խորհրդի արտահերթ հանդիպման մասին կետերը թերևս միակն էին, որոնք իրագործվեցին:

ԵԱՀԽ-ի երկրորդ պատվիրակության այցը, որը տեղի էր ունեցել ԱՊԿ-ի մարտի 24-ի⁴ արտակարգ հանդիպումից անմիջապես առաջ, արդեն ուներ հստակ նպատակ զինադադարի հաստատում՝ այն դիտելով որպես բանակցությունների սկսման անհրաժեշտ նախապայման:

¹ Տե՛ս *Հակոբյան Թ.*, նշվ. աշխ., էջ 497:

² Տե՛ս *Բալայան Տ.*, ԵԱՀԽ Ղարաբաղյան հակամարտությամբ զբաղվող Մինսկի խմբի կազմավորումը, Պետություն և իրավունք, թիվ 3, Երևան, 2013, էջ 60:

³ Տե՛ս Նույն տեղում:

⁴ Տե՛ս Նույն տեղում:

Այս նպատակին հասնելու պատրվակով ԵԱՀԽ պատվիրակության ղեկավար Յան Կուրիսը Բաքվում հանդիպեց նույն առաքելությամբ տարածաշրջանում գտնվող Իրանի փոխարտգործնախարար Վայեզիի հետ, սակայն ոչ մի էական համագործակցություն չկայացավ: Յան Կուրիսի պատվիրակության ղեկույցից¹ պարզ է դառնում, որ այդ ժամանակ կողմերից յուրաքանչյուրը կրակի դադարեցման իր պայմաններն էր առաջարկում: Մասնավորապես, Ադրբեջանը կրակի դադարեցումը պայմանավորում էր ՀՀ-ից ԼՂՀ-ի զինամատակարարումների դադարեցմամբ, իսկ ՀՀ-ն՝ ապաշրջափակմամբ: Չնայած հակամարտության բոլոր կողմերն էլ զինադադար հստատելու իրենց ցանկության մասին էին հայտարարում, սակայն նրանցից և ոչ մեկը չէր հավատում երկարատև զինադադարի հաստատմանը...

ԵԱՀԽ-ի մարտի 24-ի նիստում որոշում ընդունվեց² Լեռնային Ղարաբաղի հարցին նվիրված կոնֆերանսը հրավիրել Մինսկում: ՀՀ ԱԳՆ Եվրոպայի բաժնի պատասխանատու Քրիստիան Տեր-Ստեփանյանի՝ ՀՀ իշխանություններին ուղղված հաշվետվության մեջ նշված է. «Կոնֆերանսի մասնակից երկրներն են՝ Գերմանիան, Իտալիան, Ռուսաստանը, Շվեդիան, Չեխիայի ու Սլովակիայի հանրապետությունները և Թուրքիան, ինչպես նաև Լեռնային Ղարաբաղի ներկայացուցիչները, որոնք Մինսկում հրավիրվելիք կոնֆերանսին պետք է մասնակցեն խորհրդաժողովի նախագահի հրավերով...»³:

Նշված պետությունները, ինչպես նաև հետաքրքրված կողմերը հետագայում նախատեսվելիք կոնֆերանսի անցկացման վայրի անվանմամբ կոչվեցին Մինսկի խումբ:

Դեռևս մարտի 24-ի քննարկումների ժամանակ ի հայտ եկան հակամարտության նկատմամբ եվրոպական պետությունների մոտեցումների տարբերությունները: Չնայած դիրքորոշումների տարբերությանը, բոլոր երկրները համամիտ էին, որ հակամարտության կարգավորմանն ուղղված առաջին քայլը պետք է լինե՛ր կայուն զինադադարի հաստատումը, սակայն բարձրագույն հայտարարություններից այն կողմ գործը չանցավ: Մարտի 24-ի նախարարների որոշման մեջ ոչ մի խոսք չկար Մինսկի խմբի ստեղծման կամ գործունեության սկզբունքների մասին, կա դրույթ, ըստ որի՝ խաղաղության համաժողովը պետք է գումարվի Մինսկում: Չնայած այս հանգամանքին ուսումնասիրողների մի մասը հակված է Մինսկի խմբի մանդատ դիտարկել հենց մարտի 24-ի որոշումը:⁴

¹ Տե՛ս **Բալայան Տ.**, *Ղարաբաղյան հիմնահարցը...*, էջ 60:

² Տե՛ս ԵԱՀԿ-ի պաշտոնական կայքը <http://www.osce.org/>

³ Նույն տեղում:

⁴ Տե՛ս **Մուրադյան Ա.Ա.**, *Самая благородная наука. Об основных понятиях международной политической теории. М.: Международные отношения, 1990, стр. 77.*

Նախարարների խորհրդի մարտի 24-ի նիստում բաց մնաց և հետագայում էլ իր վերջնական լուծումը չստացավ ԼՂ ներկայացուցիչների կարգավիճակի հարցը: Փաստորեն, այս ամենը զուտ ձևական բնույթ էր կրում և Մինսկի գործընթացի շրջանակներում ընթացող բանակցություններին ոչ մի օգուտ չտվեց: Ընթացող բանակցությունները դժվարանում էին նաև Ադրբեջանում տիրող ներքին անկայուն իրավիճակի պատճառով: Իշխանության էին գալիս հակամարտության կարգավորման ռազմական տարբերակը նախընտրող ուժերը, որոնք բանակցություններին մասնակցում էին ձևականորեն: Այս պատճառով եվրոպական մայրաքաղաքներում ընթացող տարբեր մակարդակների քննարկումները և դրանց արդյունքում ընդունված որոշումներն ապարդյուն էին դառնում: Իսկ Լեռնային Ղարաբաղը շարունակում էր մնալ ծանր կացության մեջ՝ շրջապատված բոլոր կողմերից: Միջազգային հանրությունը Ադրբեջանի ռազմատենչ գործողությունները զսպող քայլեր ձեռնարկելու փոխարեն որոշումներ էր ընդունում նրանց տնտեսության զարգացումն ապահովելու նպատակով օգնություն տրամադրելու մասին:

Պետք է նշել, որ ԱՄՆ-ն սկզբնական շրջանում վարում էր տարածաշրջանում ուժերը հավասարակշռելու քաղաքականություն: Այս առումով կարելի է հիշատակել 1992թ. ԱՄՆ-ի կոնգրեսի կողմից ընդունված Ազատության աջակցության ակտի թիվ 907 բանաձևը¹, ըստ որի արգելվում էր Ադրբեջանին ԱՄՆ-ի կառավարական օգնության ցուցաբերումը Հայաստանի նկատմամբ իրականացվող շրջափակման համար: Բանաձևի ընդունմանը մեծապես նպաստել էր ԱՄՆ-ի հայկական կազմակերպությունների աշխատանքը, սակայն դժվար չէ պատկերացնել, թե ինչպիսի արդյունքներ կարող էր ունենալ այդ օգնության տրամադրումը Ադրբեջանին, որն, անկասկած, այդ գումարները կօգտագործեր նաև ռազմական նպատակներով: Բանաձևն ինքնին աշխարհաքաղաքական խաղաթուղթ էր հանդիսանում թե՛ ԱՄՆ-ի վարչակազմի, թե՛ տարբեր լոբբիստական կազմակերպությունների ձեռքերում:

Իրավիճակը տարածաշրջանում կտրուկ փոխվեց ՀՀ-ի և ԼՂՀ-ի միջև ցամաքային կապի հաստատումից հետո, երբ դարաբաղյան գորամիավորումները հաջող ռազմական գործողությունների արդյունքում 1992թ. մայիսի 8-ից 17-ը ընկած ժամանակահատվածում ազատագրեցին Շուշին և Լաչինը՝ ցամաքային կապ հաստատելով հայկական երկու պետությունների միջև: Ստեղծված պայմաններում ԵԱՀԽ-ին անհրաժեշտ էր նոր մոտեցումներ մշակել հակամարտության կարգավորման գործընթացում՝ հակամարտության գոտում նոր իրավիճակին համապատասխան: Նմանատիպ մոտեցումներ մշակելու ԵԱՀԽ-ի

¹ *Հակոբյան Թ.*, նշվ. աշխ., էջ 216:

անպատրաստությունը երևաց 1992թ. մայիսի 21-ի ԱՊԿ-ի նիստում¹, երբ ԱՄՆ ներկայացուցիչ Ջոն Մարեսկան առաջարկեց մի բանաձև ընդունել, որով նախատեսվում էր Մինսկի համաժողովի անդամ-երկրների արտահերթ հանդիպում հրավիրել: Որոշման հանդիպումը կանխվեց ՀՀ-ի կողմից, քանի որ նախագծում նշված էր, թե Լեռնային Ղարաբաղը Ադրբեջանի տարածք է, ինչը, փաստորեն, կանխորոշում էր Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակը: Ի պատասխան Ադրբեջանն առաջարկեց Մինսկի գործընթացի շրջանակներում որոշումներն ընդունել «կոնսենսուս-մինուս-մեկ» սկզբունքով՝ ցանկանալով միջազգայնորեն հաստատել ԼՂ-ի պատկանելությունը Ադրբեջանին: Ադրբեջանը, գտնվելով ներքին և արտաքին ծանր դրության մեջ, Մինսկի գործընթացին իր մասնակցությունը պայմանավորեց հակահայաստանյան հայտարարության ընդունմամբ: Որպես փոխզիջումային տարբերակ որոշվեց, որ ոչ մի որոշում այդ հարցով չի ընդունվի, այլ հունիսի առաջին շաբաթվա ընթացքում Մինսկի կոնֆերանսի մասնակից երկրների արտահերթ նիստ գումարելու մասին դրույթը կմտցվի ԱՊԿ-ի 11-րդ հանդիպման եզրափակիչ փաստաթղթերի մեջ՝ որպես չընդունված փաստաթուղթ, որին կկցվեն նաև անդամ-երկրների հայտարարությունները:

Նման հանդիպում տեղի ունեցավ 1992թ. հունիսի 1-ին Հռոմում²: Այդ հանդիպմամբ սկիզբ դրվեց նմանատիպ տասնյակ հանդիպումների, որոնց արդյունքում և կազմավորվեց Մինսկի խումբը: Այսպիսի զարգացումների և ռազմական գործողությունների ծավալման պայմաններում խիստ նվազեց արդեն Մինսկի խումբ³ անունը ստացած ԵԱՀԽ-ի կառուցվածքային մարմնի դերը: Այդ մասին է խոսում այն փաստը, որ 1992թ. հունիսի 23-ին նախատեսված Մինսկի խաղաղության կոնֆերանսը մինչև այժմ չի կայացել, սակայն դրա փոխարեն 1992թ. ամռան ընթացքում Հռոմում տեղի ունեցան 5 փուլերից բաղկացած բանակցություններ⁴, որոնք ոչ մի արդյունք չտվեցին, քանի որ այդ հանդիպումները ժամանակավորեալ էին և դրանց ընթացքում քննարկվող հարցերը հակամարտության գոտում տեղի ունեցող գործընթացներին չէին համապատասխանում:

Հռոմում քննարկումների ընթացքում առանցքային հարցերից էր մնում Մինսկի խմբում Լեռնային Ղարաբաղի ներկայացուցիչների կարգավիճակն ու մասնակցության ձևաչափը: Չնայած 1992 թ. մարտի 24-ին Հելսինկիում ընդունված «Լեռնային Ղարաբաղի ընտրված և այլ ներկայացուցիչներ» ձևակերպումը թույլ էր տալիս պաշտոնական Ստեփանակերտին մասնակցել բանակցային գործընթացին, այնուամենայնիվ, փակուղային

¹ Տե՛ս **Казимиров В.** Мир Карабаху. Посредничество России в урегулировании нагорно-карабахского конфликта, М.: Международ. отношения, 2009, с. 32.

² Տե՛ս՝ նույն տեղում

³ <http://www.nkr.am/hy/osce-minsk-process>

⁴ <http://www.nkr.am/hy/osce-minsk-process>

իրավիճակ էր ձևավորվել. Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակը պետք է որոշեր Մինսկի խորհրդաժողովը, իսկ բանակցային գործընթացում Լեռնային Ղարաբաղի մասնակցության ձևը կախված էր նրա կարգավիճակից¹:

1992թ. ամռանը դարաբաղյան խնդիրն արդեն լուրջ մտահոգություն էր առաջացնում եվրոպական մայրաքաղաքներում և սկսեց քննարկվել ամենաբարձր մակարդակով:² Հուլիսի 8-ին աշխարհի առավել զարգացած 7 պետությունների ղեկավարների գագաթնաժողովի մասնակիցներն իրենց մտահոգությունն արտահայտեցին Գերմանիայի կանցլեր Հելմուտ Բոլի հատուկ հայտարարությամբ, որտեղ հակամարտության կողմերին կոչ էր արվում անհապաղ դադարեցնել ռազմական գործողությունները և լուծել վիճելի խնդիրները: Բանակցային գործընթացի արդյունավետության և հակամարտության արագ կարգավորման տեսանկյունից մեծ կարևորություն ուներ ԼՂ ներկայացուցիչների կարգավիճակի հստակեցումը, քանի որ ըստ հակամարտաբանության տեսության առանց հակամարտության անմիջական կողմի մասնակցության՝ բանակցային գործընթացն անարդյունավետ է լինում:³

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ Մինսկի գործընթացը հենց սկզբից ձեռք բերեց որոշ առանձնահատկություններ, որոնք զգալի բացասական ազդեցություն ունեցան ամբողջ գործընթացի վրա: Նախ, ԼՂՀ-ն հենց սկզբից անտեսվեց որպես բանակցությունների լիիրավ կողմ և դրանով իսկ կանխորոշվեց ԼՂ-ի կարգավիճակը բանակցությունների ավարտական փուլում:⁴

Երկրորդ՝ Մինսկի գործընթացում տարածաշրջանի պատմությանը, այնտեղ տիրող իրավիճակին, հատկապես ազգամիջյան հարաբերություններին անծանոթ այդքան մեծ քանակությամբ երկրների ներգրավումը չէր կարող արդարացված լինել:

Ավելին, գործընթացում ընդգրկվեցին նաև տարածաշրջանում ավանդական շահեր ունեցող երկրներ, որոնց մասնակցությունը բնականորեն կասկածի տակ էր դնում ԵԱՀԽ Մինսկի համաժողովի գործունեությունը հիմնախնդրի արդարացի լուծման համար:

Երրորդ, կասկածի տակ է դրվում Մինսկի գործընթացում որպես միջնորդ Թուրքիայի ներգրավման նպատակահարմարությունը, որովհետև լինելով զինված բախումը անմիջականորեն հրահրողներից և այնուհետև՝ դրա անմիջական մասնակիցներից մեկի ռազմավարական դաշնակիցը՝

¹ Տե՛ս **Золян С.** Нагорный Карабах: Проблема и конфликт. , Ереван, Издательство «Лингва», 2001. стр.192-193.

² Տե՛ս **Բալայան Տ.**, Ղարաբաղյան հիմնահարցը ..., էջ 66-67:

³ Տե՛ս **Лебедева М.М.**, Политическое урегулирование конфликтов; Учеб. Пособие. - Москва, Аспект Пресс, 1999, стр. 48.-271 с.

⁴ Տե՛ս **Բալայան Տ.**, Ղարաբաղյան հիմնահարցը ..., էջ 63:

նա չունենա անկողմնակալ մոտեցում և հետևաբար չէր կարող հանդես գալ որպես անաչառ միջնորդ:

Չորրորդ՝ ԵԱՀԽ-ն ձեռնամուխ եղավ իր հաշտարար գործունեությանը երկու իրարամերժ սկզբունքներով՝ երկրների տարածքային ամբողջականություն և ազգերի ազատ ինքնորոշում: Երկու սկզբունքներն էլ առաջնային էին հռչակված, և պարզ չէր, թե որ սկզբունքին է նախապատվություն տրվելու դարաբաղյան հիմնախնդրի պարագայում¹: Այս հանգամանքը նպաստեց, որպեսզի ԵԱՀԽ ներկայացուցիչները ՄԱԿ-ի և ԵԱՀԽ հիմնարար փաստաթղթերի մեջ տեղ գտած սկզբունքները մեկնաբանեն անձնական տեսանկյունից, որը բազմաթիվ բարդությունների տեղիք էր տալիս:

Հինգերորդ՝ ԵԱՀԽ-ն ընտրել էր գործունեության մի ուղի, որն արդեն ապացուցել էր իր անարդյունավետությունը ԽՍՀՄ ժամանակաշրջանում. տեղում հարցերը պարզելու և օպերատիվորեն լուծելու փոխարեն այն նախընտրում էր տարածաշրջան կարճաժամկետ այցերի ընթացքում իրագործել եվրոպական մայրաքաղաքներում կայացված որոշումները:

Վեցերորդ՝ եթե ԱՊԿ-ի փետրվարի 28-ի որոշման իրագործման համար հստակ մեխանիզմներ սահմանվեին, ապա ընդհանրապես կվերանար այլ որոշումների անհրաժեշտությունը, քանի որ այդ որոշումը ի վիճակի էր բարելավելու իրավիճակը և հակամարտող կողմերին, նույնիսկ ԼՂ չհստակեցված կարգավիճակով հանդերձ, նստեցնել բանակցությունների սեղանի շուրջ արդեն իսկ հաստատված զինադադարի պայմաններում:

Յոթերորդ՝ Մինսկի գործընթացի սկզբնական փուլում հայերը մեղադրեցին կոնֆերանսի նախագահող Մարիո Ռաֆայելիին կողմնապահության մեջ², ինչն արգելակում էր խաղաղ գործընթացը:

Վերջապես, ինչպես հայտնի է Մինսկի գործընթացի անդամ երկրների միջև համաձայնություն չկար նույնիսկ հակամարտության կարգավորմանն ուղղված քայլերի առաջնայնության գործում: Այսինքն՝ եթե Ռուսաստանը առաջնային էր համարում հակամարտության գոտում կրակի դադարեցումը և զինադադարի հաստատումը, ապա ԱՄՆ-ի համար առաջնային էր ռազմական գործողությունների կարգավորումը և բանակցությունների անընդհատելիությունը:

Կարելի է համարձակորեն ընդգծել, որ ԵԱՀԽ-ի նախաձեռնած միջնորդական նախաձեռնությունը թերի էր հիմնախնդրի լուծման հստակ սկզբունքների և մեխանիզմների բացակայության պատճառով:

Չնայած նշված թերություններին՝ ԵԱՀԽ-ն, այնուամենայնիվ, հաջողության հասնելու մեծ հավանականություն էր պահպանում, քանի որ հակամարտող բոլոր կողմերի հանդիպումների միակ ձևաչափն էր, հանդիսանում և միակ կազմակերպությունն էին, որին աջակցում էին թե

¹ Նույն տեղում, էջ 63:

² Նույն տեղում, էջ 63:

ՄԱԿ-ը, թե մյուս միջազգային կազմակերպությունները: Կարելի է եզրակացնել, որ Մինսկի խումբը և ԵԱՀԽ-ն սպառել էին հակամարտության կարգավորմամբ զբաղվելու կարողությունը և գործում էին ինտեգրիայով: Անհրաժեշտ էր գործունեության բոլորովին նոր հայեցակարգ և ռազմավարություն մշակել: Սակայն ԵԱՀԽ-ն չկարողացավ գործել ժամանակի պահանջներին համապատասխան, ինչով և նպաստեց նոր նախաձեռնության հասունացմանը:

1992 թվականից մինչ այսօր ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի շրջանակներում, որի համանախագահներն են ԱՄՆ-ն, Ռուսաստանը և Ֆրանսիան, բանակցություններ են ծավալվում դարաբաղյան հակամարտության խաղաղ կարգավորման ուղղությամբ:¹ Երկու կողմերի միջև լուրջ ընդհարումներ տեղի չէին ունենում, բացառությամբ 2016 թ. ապրիլյան դեպքերի, սակայն հակամարտության հիմնական հարցերը շարունակում են չլուծված մնալ:

Միջազգային հանրությունը մինչև վերջերս գտնում էր, որ առաջնահերթ կարգով պետք է հայերի և ադրբեջանցիների միջև ամրապնդել վստահության մթնոլորտը, այլ ոչ թե ամեն գնով ձգտել մեկ հարվածով կտրել Արցախյան հիմնահարցի գորոյան հանգույցը:

Չնայած ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի շրջանակներում հակամարտության կարգավորման միջազգայնորեն ընդունված միակ ձևաչափով տարվող բանակցություններին և դրանք Մինսկի գործընթացի շրջանակներում ընթանալու պայմանավորվածություններին՝ Ադրբեջանը, խեղաթուրելով հակամարտության էությունն ու հետևանքների բուն պատճառները, նաև փորձեր է ձեռնարկում հակամարտության կարգավորման մեջ ներքաշելու այլ միջազգային կազմակերպությունների և բանակցային գործընթացը խոչընդոտող և քարոզչական նպատակներ հետապնդող զուգահեռ գործընթացներ է նախաձեռնում մասնավորապես ՄԱԿ ԳԱ-ում և Եվրոպայի խորհրդում: «Բաքվի մեր ընդդիմախոսների մատուցմամբ՝ միջազգային քաղաքական շրջանակներում տիրապետող է այն պատկերացումը, թե կոնֆլիկտը ծագել ու բորբոքվել է ԽՍՀՄ լուծարման ընթացքում Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հռչակման հետևանքով:»² Այդ պատկերացումը կարելի է դուրս մղել և պետք է դուրս մղվի տեղեկատվական ու քաղաքական շրջանառությունից առկա անհերքելի փաստերի ճնշմամբ:

¹ *Slui Arцах; долгий путь к свободе. К 30-летию начала современного этапа хационального движения в Нагорном Карабахе*, Москва, 2018, стр. 232. 306 стр.

² **Մանասյան Ա.**, *Ադրբեջան-Արցախ հարյուրամյա հակամարտության փոխակերպումները իրադարձային հենքի և իրավաքաղաքական արդյունքների դիտակետից*, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Միջազգային հրաբերություններ, Քաղաքագիտություն», 2018, թիվ 2, (26), էջ 4:

Ադրբեջանի վարած ռազմատենչ ագրեսիվ քարոզչությունը ևս կասկածի տակ է դնում փոխզիջումային կարգավորման հասնելու Ադրբեջանի ցանկությունը, հայտարարությունները, ստանձնած հանձնառություններն ու դրանց լրջությունը: Ադրբեջանը նավթային եկամուտներից ստացված գումարները շարունակում է ուղղել ռազմական բյուջեի ավելացմանը և մեծ քանակությամբ հարձակողական սպառազինությունների ձեռքբերմանը՝ կոպտորեն ոտնահարելով անվտանգության և ռազմաքաղաքական ոլորտի մի շարք համաձայնագրեր և պարտավորություններ: Ըստ էության, Ադրբեջանը տապալում է նաև կողմերի միջև վստահության ամրապնդմանն ուղղված տնտեսական, քաղաքական, ռազմական և հումանիտար բնույթի բոլոր նախաձեռնությունները:

Նոդվածը տպագրության է նրաշխափորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, պ.գ.դ., Վ.Ռ.Բալայանը: